

УДК 373.015.31:502

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.73-2.19>**В. Д. Мелаш**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького**А. Б. Варениченко**кандидат педагогічних наук,
асистент кафедри початкової освіти
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Статтю присвячено пошуку ефективних педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування екологічної культури молодших школярів. Проаналізовано літературу з означеної проблеми, що дає можливість зробити висновок про те, що науковці не мають єдиної думки стосовно того, які повинні бути створені умови для забезпечення найбільшої ефективності освітнього процесу. Загалом визначають організаційні, матеріальні та психологічні умови. На нашу думку, вибір тих чи інших педагогічних умов залежить від мети навчання, специфіки змісту навчання, особливостей професійної діяльності майбутніх учителів, а також можливостей освітнього закладу. У сутність поняття «педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування екологічної культури молодших школярів» вкладаємо таке значення: це цілеспрямовані й об'єктивні можливості освітнього процесу та чинники й обставини, що забезпечують відповідний процес у єдності традиційного й інноваційних підходів. Визначена така педагогічна умова: включення у змістову парадигму підготовки здобувачів вищої освіти матеріалу екологічного спрямування з метою інтеграції екологічних і психолого-педагогічних знань. Були виявлені педагогічні засоби формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до формування екологічної культури молодших школярів (1 курс): навчальна дисципліна «Основи природознавства» та спецсеминар «Екологічна компетентність майбутніх учителів початкових класів». Під час навчання здобувачів вищої освіти «Основи природознавства» застосовувалися методики: а) методика використання об'єктів і процесів навколишнього світу як джерела інформації для здобувачів вищої освіти; б) методика дослідження екологічних ситуацій, що характеризують стан ландшафтів; в) методика використання навколишнього середовища як фактору становлення професійних компетентностей; г) методика аналізу рівня сформованості знань про навколишній світ. Нами був розроблений спецсеминар «Екологічна компетентність майбутніх учителів початкових класів», який передбачав теми та методи їх подання.

Ключові слова: педагогічна умова, підготовка майбутнього вчителя, молодші школярі, спецсеминар, формування екологічної культури.

Постановка проблеми. Проблема навколишнього середовища є надзвичайно актуальною і привертає до себе дедалі більше уваги, адже усвідомлення значення довкілля та його проблем, реальних і потенційних, становить істотну частину високої якості життя кожної людини, усього суспільства та нації загалом. Нині екологічні проблеми – це результат довготривалого дисгармонійного розвитку соціальних і економічних процесів як в окремих країнах і регіонах, так і у світовій цивілізації. В історії розвитку людського суспільства склалися уявлення про невичерпність природних багатств, а прагнення пристосувати природу до економічних потреб і споживацьке ставлення до природних ресурсів призвели не тільки до відчуження людини від природи й еко-

логічної кризи, а й до кризи культури. Тому відповіді на екологічні проблеми слід шукати у сфері культури, оскільки в її основі лежать загальнолюдські цінності. Екологічна культура стає необхідною умовою подолання негативних наслідків антропогенного впливу на навколишнє середовище і є регулятором відносин у системі «людина – довкілля». Одним із необхідних механізмів цього процесу визнано екологічну освіту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування екологічної культури в початковій школі, розвиток емоційної сфери та практичних навичок в екологічній діяльності, формування моральних цінностей розкриваються в дослідженнях таких науковців, як А. Войтович, О. Грошовенко, О. Деркач, Т. Дорошенко, П. Дячук, Р. Жигайлова,

Т. Завгородня, Л. Загородня, Г. Зозуля, В. Іщук, Л. Крамар, Г. Кремечек, О. Крюкова, Л. Левко, В. Мелаш, Н. Матвєєва, О. Мітрясова, Н. Ніколенко, М. Петрик, Л. Пономаренко, Н. Пустовіт, О. Свистак-Яроцька, О. Федій, О. Химинець, М. Хроленко, В. Червонецький, О. Шевчук, А. Шумілова та ін.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є теоретичне обґрунтування педагогічної умови підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування екологічної культури молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Щоб екологічна підготовка здобувачів вищої освіти була ефективною, необхідно виділити та розглянути найважливіші педагогічні умови освітнього процесу.

У словниках, довідниках, інших наукових розвідках існує кілька трактувань поняття «умова», зокрема як обставини, від якої щось залежить [1, с. 104]; факторів, обставин, що зумовлюють ефективність функціонування педагогічної системи, успішність навчального процесу [7, с. 106].

Ми спиралися на дефініцію «педагогічні умови». Уточнюючи термінологічне значення, формулюємо задеклароване поняття як сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів підвищення ефективності педагогічного управління й матеріально-просторового середовища, які забезпечують успішне вирішення поставлених ними проєктованих завдань [4, с. 185].

Спираючись на думку багатьох учених (таких як І.А. Малишевська [2], К.Г. Магрламова, Н.В. Семенюк, Л.В. Пономаренко, А.Ю. Войтович, О.А. Біда та ін.), вважаємо за можливе користуватися таким визначенням педагогічних умов: цілеспрямований відбір і застосування елементів змісту, методів і форм підготовки майбутнього вчителя початкової школи, за наявності яких ефективно функціонуватиме програма формування екологічної культури молодших школярів.

Аналіз літератури з означеної проблеми дає можливість зробити висновок про те, що думки авторів позначені дисонансом і суперечливістю щодо того, які повинні бути умови для забезпечення найбільшої ефективності освітнього процесу. Загалом вони визначають організаційні, матеріальні та психологічні умови. До організаційних умов відносять: режим навчання, організаційну структуру освітнього процесу, загально-гігієнічні та фізіологічні вимоги тощо [8, с. 5]. Матеріальні умови пов'язані із забезпеченням освітнього процесу засобами навчання: технічна оснащеність, наявність наочних засобів і навчально-методичного комплексу, посібників і розробок для організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти. Психологічні умови пов'язані з комунікативним забезпеченням освітнього процесу й визначаються здатністю педагога управляти спілкуванням, а також організувати сприятливий

психологічний клімат у комунікативній взаємодії у групі. На нашу думку, вибір тих чи інших педагогічних умов залежить від мети навчання, специфіки змісту навчання, особливостей професійної діяльності майбутніх учителів, а також можливостей освітнього закладу.

У понятійний зміст категорії «педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування екологічної культури молодших школярів» вкладаємо таке значення: це цілеспрямовані й об'єктивні можливості освітнього процесу та чинники й обставини, що забезпечують відповідний процес у єдності традиційного й інноваційних підходів.

Науковці визначають педагогічні умови залежно від спрямованості їхнього дослідження, зокрема екологічної підготовки майбутніх учителів (С. Совіра [5, с. 134]); екологічної підготовки майбутніх учителів початкових класів (В. Танська [6, с. 179]); формування готовності вчителя до активізації освітнього процесу в початковій школі (Г. Тарасенко [7, с. 25]); розвитку екологічної культури (учнів, молодших школярів, майбутніх учителів) (В. Мелаш [3]); формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи (О. Грошовенко), почуття відповідальності молодших школярів (М. Петрик [4]).

На основі визначених науковцями педагогічних умов обґрунтована така педагогічна умова: включення у змістову парадигму підготовки здобувачів вищої освіти матеріалу екологічного спрямування з метою інтеграції екологічних і психолого-педагогічних знань.

Підготовка майбутнього вчителя до формування екологічної культури молодших школярів здійснювалася в межах навчальної дисципліни, зміст якої включав: інтерпретацію таких понять, як екологічна культура, екологічна освіта; технологію здійснення екологічної освіти, вимоги до здійснення еколого-педагогічної роботи, характеристики практичного досвіду вчителів початкових класів (1 курс, здобувачі вищої освіти вивчали дисципліни, спрямовані на освоєння екологічних і професійних знань («Основи природознавства» та спецсеминар «Екологічна компетентність майбутніх учителів початкових класів»), які виступають педагогічними засобами формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до формування екологічної культури молодших школярів [3, с. 14]).

Етапній підготовці здобувачів вищої освіти до формування екологічної культури молодших школярів сприяло створення таких умов під час вивчення психолого-педагогічних і екологічних дисциплін, коли теоретичні знання засвоювалися згідно з послідовними процедурами: набуттям теоретичних знань за типом (сума конкретних екологічних знань; сума конкретних психоло-

го-педагогічних знань; знання досвіду вчителів; аналіз рівня цих знань); трансляцією знань в уміння й навички за допомогою творчих завдань; демонстрацією вмінь на навчальних заняттях і під час педагогічної та навчальної практики. Розглянемо детальніше процес застосування навчальних дисциплін з оновленим змістом екологічного матеріалу. У навчанні здобувачів вищої освіти «Основ природознавства» застосовувалися такі методики: а) методика використання об'єктів і процесів навколишнього світу як джерела інформації для здобувачів вищої освіти; б) методика дослідження екологічних ситуацій, що характеризують стан ландшафтів; в) методика використання навколишнього середовища як фактору становлення професійних компетентностей; г) методика аналізу рівня сформованості знань про навколишній світ.

Методика використання об'єктів і процесів навколишнього світу як джерело інформації для здобувачів вищої освіти. Ця методика реалізовувалася в активних формах навчання здобувачів вищої освіти: дослідницьких проєктах, кейс-стаді (case-study). Так, протягом року навчання здобувачі вищої освіти проводили спостереження за кліматичними змінами, вивчали фенологічні явища, анатомо-морфологічні, екологічні особливості рослин і тварин на території свого краю [1, с. 104].

Кожен здобувач вищої освіти протягом одного семестру виконував кілька (3–6) індивідуальних завдань дослідницького характеру за кожним модулем курсу «Основи природознавства», тож за рік їх загальна сума становила не менше 20 завдань. Наведемо один із прикладів.

Серед основних показників стану природного середовища, які досліджуються здобувачами вищої освіти, а також можуть бути використані для проведення навчальних занять у початковій школі, запропоновано: визначення характеру ґрунтів, рельєфу, забруднення атмосферного повітря, рівень забруднення вод, ґрунтові особливості, рослинний покрив, тваринний світ, а також антропогенний вплив на них.

Починати природне дослідження необхідно з аналізу ґрунтів, що складають територію. Важливим етапом дослідження є визначення особливостей рельєфу, оцінка ступеня його виразності. Забруднення повітря важко встановити без використання спеціальних приладів, однак у нагоді стали методики біоіндикації. Основним показником забруднення вод пропонувалося визначити їхню каламутність, колір, запах, наявність забруднень й інші ознаки, які легко ідентифікуються за польових умов. За різноманітністю біоти визначалися показники стану ландшафту. Під час проведення досліджень визначався ступінь загальної деградації природних комплексів,

основні джерела забруднень, найбільш критичні екологічні території тощо.

Найбільш сприятливі умови для реалізації означеної методики створювалися в ході навчальної (польової) практики. До неї залучено три складники: екскурсійну форму вивчення ландшафтів навколишнього світу, вивчення методів ландшафтних польових досліджень у ході екскурсій, лабораторну обробку (інвентаризацію зборів) матеріалів екскурсій.

У ботанічній частині польової практики ми організуємо невеликі експедиції, спрямовані на обстеження популяцій рідкісних рослин. Із найбільш цінними об'єктами працювали викладачі, проводячи обліки, вимірювання, гербаризацію, а здобувачі вищої освіти були співучасниками дискусій і помічниками у проведенні обліків.

Із метою підсилення процесів екологізації змісту дисципліни запропоновано спецсеминар «Екологічна компетентність майбутніх учителів початкових класів», який передбачав такі теми та методи їх подання, як: цілі та завдання екологічної освіти та виховання (відеолекція), сутність і зміст екологічної освіти та виховання у школі (міні-конференція, презентація), концепція екологічної освіти (дискусія), методи й технології екологічної освіти та виховання (екологічний тренінг), особливості екологічної освіти та виховання дітей у школі (спільна робота викладача і здобувача вищої освіти), регіональні екологічні особливості в екологічній освіті та вихованні (лекція на природі, організація екскурсії), формальна й неформальна екологічна освіта та виховання (тренінг), учитель початкових класів і його роль в освітньому процесі школи (рольові ігри), методи й технології організації позанавчальної еколого-орієнтованої роботи у школі (презентація), діяльність класного керівника як одна з умов успішності еколого-освітнього процесу в класі (тренінг – вирішення педагогічних ситуацій).

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз здобутків із проблеми підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування екологічної культури молодших школярів у науковій літературі показав, що значну частину праць присвячено окремим питанням і напрямам організації цього процесу, зокрема: освіті в інтересах сталого розвитку, взаємодії людини та природи, моделям екологічної освіти; цілям, завданням, змісту, формам і методам екологічної освіти молодших школярів, модернізації сучасної початкової школи, розвитку екологічної культури, екологічній освіті майбутніх учителів, формуванню в них екологічної культури, екологічної компетентності, екоцентричного світогляду, екологічної відповідальності.

Особливу увагу приділено особливостям формування в учнів молодших класів екологічної культури в контексті діяльності вчителя початко-

вої школи (навчальної, виховної, діагностичної, розвивальної, корекційної, контролювальної, оцінювальної, організаторської, консультативної, науково-методичної, пропагандистської та ін.), її різним формам і методам. Проте ще не створені оптимальні умови для розвитку особистості вчителя, здатного організувати екологічну освіту, здійснювати еколого-педагогічну діяльність на творчому рівні.

Тому процес підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування екологічної культури молодших школярів відбуватиметься більш ефективно в разі оптимізації педагогічних умов. Нами планується розробка такої педагогічної умови, як організація освітнього процесу засобами взаємозв'язку теоретичної та практичної підготовки на основі впровадження нових освітніх технологій.

Список використаної літератури:

1. Борисенко Н.М. Педагогічні умови формування екоцентричного світогляду майбутніх учителів початкових класів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Херсон, 2010. 307 с.
2. Малишевська І.А. Методика використання природотерапії як технології корекції здоров'я учнів початкової школи : монографія. Умань : ВПЦ «Візаві», 2013. 162 с.
3. Мелаш В.Д., Варениченко А.Б. Випереджаюча екологічна освіта для сталого розвитку суспільства : навчальний посібник. Рига, 2018. 72 с.
4. Петрик М.І. Вікові особливості молодших школярів як передумова бережливого ставлення до природи. *Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 19 жовт. 2018 р. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С. 185–187.
5. Совгіра С.В. Теоретико-методичні основи формування екологічного світогляду майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах : монографія. Київ : Науковий світ, 2008. 346 с.
6. Танська В.В. Науково-теоретичне підґрунтя проблеми підготовки майбутнього вчителя початкових класів до формування екологічної культури учнів молодшого шкільного віку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Педагогіка. Соціальна робота*. 2015. Вип. 35. С. 179–181.
7. Тарасенко Г.С. Взаємозв'язок естетичної та екологічної підготовки вчителя в системі професійної освіти. Черкаси : Вертикаль, 2006. 308 с.
8. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти. 1–2 класи. Київ : Освіта-Центр+, 2018. 240 с.

Melash V., Varenychenko A. Pedagogical means of formation of future primary school teacher's readiness for the development of elementary school children's ecological culture

The article is devoted to the search for effective pedagogical conditions for the preparation of future primary school teachers for the formation of environmental culture of elementary school children. The literature on this problem is analyzed, which allows us to conclude that the opinions of scientists are marked by a contradiction as to what conditions should be created to ensure the greatest efficiency of the educational process. In general, they determine the organizational, material and psychological conditions. In our opinion, the choice of certain pedagogical conditions depends on the purpose of education, the specifics of the content of education, the peculiarities of the professional activities of future teachers, as well as the capabilities of the educational institution. We attach the following meaning to the essence of the concept "Pedagogical conditions of preparation of the future primary school teacher for formation of ecological culture of elementary school children": it is purposeful and objective possibilities of educational process and the factors and circumstances providing the corresponding process in unity of traditional and innovative approaches. The following pedagogical condition is defined: inclusion in the semantic paradigm of preparation of applicants for higher education of the material of ecological orientation for the purpose of integration of ecological and psychological and pedagogical knowledge. During the research, pedagogical means of forming the readiness of future primary school teachers to form the environmental culture of elementary school children (1st year) were identified: the discipline "Fundamentals of Science" and a special seminar "Environmental competence of future primary school teachers". During the training of applicants for higher education "Fundamentals of Natural Sciences" the following methods were used: a) methods of using objects and processes of the surrounding world as a source of information for applicants for higher education; b) methods of studying ecological situations that characterize the state of landscapes; c) methods of using the environment as a factor in the formation of professional competencies; d) methods of analysis of the level of formation of knowledge about the world around. We have developed a special seminar "Environmental competence of future primary school teachers", which included topics and methods of their presentation.

Key words: pedagogical condition, preparation of a future primary school teacher, elementary school children, special seminar, formation of ecological culture.